

„Mestereknek gyengyének”: Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára

Szerkesztette Hende Fanni, Kisdi Klára és Korondi Ágnes

Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Szent István Társulat, 2020, 684+XXXII l.

BARTÓK Zsófia Ágnes

ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszék, posztdoktori ösztöndíjas

ORCID: 0009-0007-7820-3413

Madas Edit központi alakja a középkorral foglalkozó kutatásoknak. A hetvenedik születésnapjára összeállított kötet híven tükrözi, hogy munkássága a középkorkutatás szinte minden tudományterületére nagy hatást gyakorolt, a könyvtörténettől és kodikológiától kezdve az irodalomtörténeten és liturgiátörténeten át egészen a homiletikáig és hagiográfiáig. A különleges alkalomra az ünnepelthez méltó, reprezentatív kötet született, amely számos területen mutat fel fontos eredményt. Az alábbi áttekintés csak irodalomtörténeti szempontból vizsgálja a könyv anyagát, ezen belül is csupán egy részterületre, a korszak írásbeliségének kiterjedtségére koncentrálna.

A magyarországi középkor kutatásában az utóbbi években vita bontakozott ki arról, hogy a fennmaradt emlékek vajon a jéghegy csúcsát képezik-e, amely mögé nagy mennyiségű eltűnt forrást kell képzelnünk, vagy épp ellenkezőleg: az írásbeliség alacsony fokon állt a korban, így nem számolhatunk végtelen mennyiségű eltűnt szöveggel. A kérdéssel foglalkozó munkák ez utóbbi véleményt látszanak erősíteni, mind a középkor elejére, mind a középkor forrásanyagban gazdagabb végére vonatkozóan. Horváth Iván a legkorábbi szövegemlékek textológiai vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy minél régebbi korról foglalkozunk, annál nagyobb eséllyel bukkanunk eredeti szerzői fogalmazványokra.¹ Hasonló megfigyelést tett Lázs Sándor az apácák által másolt kolostori szövegek elemzésekor: a korszak végén az apácák piszkozatokat vagy első tisztázatot másoltak, a mintapéldányok egykorúak lehetnek azokkal az anyanyelvű kódexekkel, amelyeket ma ismerünk.² Mindezen eredmények azt erősítik, hogy el kell távolodnunk a végtelen számú elveszett forrást feltételező középkorképtől.

---

* A recenzió az *A nyelvelékkódexek exemplumai* című (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, PD 137996) pályázat támogatásával készült.

1 Horváth Iván, *Ómagyar szövegemlékek mint textológiai tárgyak*, Információtörténeti műhely (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2015), 17–21.

2 Lázs Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei* (Budapest: Balassi Kiadó, 2016), 116–120.

A Madas Edit tiszteletére írt tanulmányok egy része a Horváth Iván és Lázs Sándor által tett felismerések sorába illeszkedik. E tanulmányok közé tartozik a két, *Margit-legendával* foglalkozó dolgozat. Klaniczay Gábor a legenda kutatástörténetét foglalta össze. A magyar nyelvű középkori kézirataink közül ez az egyetlen, amely teljes egészében hazai témájú szöveget tartalmaz, ennek köszönhető, hogy régóta kiemelt figyelem övezi. Klaniczay meggyőzően érvel azzal a vélekedéssel szemben, hogy létezett volna egy mára elveszett, a magyar nyelvű legenda alapját képező latin nyelvű szöveg. Ehelyett azt valószínűsíti, hogy a magyar nyelvű forrásban megőrzött legendaváltozat a fordítás aktusával egybekötve jött létre, és csak 1409 után, a 15. század folyamán készült. M. Nagy Ilona szintén a *Margit-legendát* vizsgálja dolgozatában, melyben cáfolja azt az elsősorban Mezey László értékelése alapján elterjedt véleményt, hogy a magyar nyelvű *Margit-legendá* gyenge fordítás lenne. A fordítónak felrótt hibák a korban tipikusak voltak, más kódexekben is előfordulnak, a magyar szöveg többszörös másolásának tényét így nem lehet velük igazolni.

Lázs Sándor a késő középkori magyar nyelvű szövegalkotást bemutató dolgozatában hangsúlyozza, hogy le kell számolni azzal a vélekedéssel, hogy a magyar nyelvű fordítások mára elveszett latin források alapján készültek. A ma ismert latin források és a magyar fordítások közötti eltérések nem elveszett forrásokkal, hanem a fordítók nagy önállóságával magyarázandók. Minden jel arra mutat, hogy a fordítók saját koncepciójuk jegyében, a fordítással egy időben jelentős átalakítást is végeztek a szövegeken. A *scriptorok* tudatosságára utalnak azok az esetek, amikor bizonyítható, hogy egy újabb fordító a latin szöveg alapján recenzeálta a korábbi magyar nyelvű változatot. E gyakorlat más nemzetek kolostori irodalmában sem ismeretlen.

Ezzel szemben akad olyan dolgozat is a kötetben, amely kitart a többszörös másolatok feltevése mellett, és így, ha csak implicit módon is, de a mellett a felfogás mellett tör lándzsát, hogy a magyarországi írásbeliség a középkor folyamán kiterjedt kellett, hogy legyen. Haader Lea nyelvtörténeti szempontból elemezte a több példányban is fennmaradt perikópákat. A *Székyudvarhelyi kódex* perikópaegyüttesében egy lényegesen korábbi előzményszövegnek többszörös másolás általi módosulását látja, sőt van olyan részlet, amelyet különösen megkopott, agyonmásolt perikópaként jellemez. Érvelését gyengíti, hogy dolgozatában nem reflektál Lázs Sándor az övével ellentétes véleményére, Lázs ugyanis korábban óvatosságra intett azzal kapcsolatban, hogy megpróbáljuk megállapítani a bibliafordítások egymáshoz való viszonyát.³ Lázs gondolatmenetében Tarnai Andorra hivatkozott, aki meggyőzően érvelt amellett, hogy a bibliafordítások lejegyzői koruk egyik szájhagyományban élő változatát rögzítették, így a leszármazások rekonstruálása e szövegek esetében nemigen végezhető el. Megkérdőjelezhető Haadernek az a megállapítása is, hogy a magyar nyelvű perikópás könyvek az egyházi gyakorlat nélkülözhetetlen segédeszközei lettek volna, amelyeket sűrűn másoltak. Nincs arra utaló adat, hogy a papok a prédikációkban elhangzó perikópa fordításokhoz kéziratot fordításokat használtak volna, sőt erős érvek szólnak amellett, hogy még a magyar nyelvű szövegekkel leginkább ellátott szigeteki domonkos és óbudai klarissza nővérek sem rendelkeztek magyar nyelvű perikópás könyvvel a Mohács előtti időben.⁴

3 Lázs, *Apácaműveltség...*, 191–192.

4 BARTÓK Zsófia Ágnes, *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei: A Pray-kódextól az Érdy-kódexig*, Műhelytanulmányok 7 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2021), 92; Lázs, *Apácaműveltség...*, 204–205.

A sokszoros másolatok kérdése szorosan összefügg a feltételezett kódexpusztulás problematikájával. Mezey László nyomán terjedt el az a vélekedés, hogy a reformáció előtti, Magyarországon keletkezett kéziratok több mint 99%-a elpusztult.⁵ Mezey a pusztulási arányszám meghatározásakor abból a feltevésből indult ki, hogy egy-egy intézménytípushoz körülbelül azonos könyvvállomány köthető, így az intézmények száma és egy becsült könyvtárlag ismeretében megállapítható a korabeli Magyarország teljes kódexállománya. Mezey arra a következtetésre jutott, hogy a középkor végén negyvenötezer körül volt az országban őrzött könyvek száma, amelyből a legjobb esetben is mindössze 450–500 kódex maradt fenn, tehát a könyvállománynak körülbelül az 1%-a. Mezey számítását a mai napig gyakran hivatkozzák, annak ellenére, hogy sok szempontból nem állja meg a helyét.⁶ Többek között az is felhozható ellene, hogy Mezey a nyomtatványok kérdésével nem foglalkozott, holott a vizsgált korszak végén az intézmények könyvvállományának számottevő része már nyomtatvány volt. Arra a kérdésre sem tért ki, hogy az elveszett kódexanyagból mennyi lehetett magyar nyelvű, így számítása a magyar nyelvű szövegek pusztulásának meghatározására semmiképpen sem alkalmazható. Mezey tanulmánya a fragmentumkutatás egy korai szakaszának beszámolójaként született, amellyel a kódextörödékek feltárásának jelentőségét szerette volna alátámasztani. Mindezek alapján világos, hogy a 99%-os pusztulási arányszám nagyobb pályát futott be, mint amekkorát eredetileg szántak neki. Az évszázadok során eltűnt kéziratok mennyiségének megállapítása Mezey becsülésénél árnyaltabb modellt igényel.

A fragmentumkutatás a magyarországi könyvtárakban őrzött kódextörödékek feltárását tűzte ki céljául. A törödékek feltárása és leírása az 1970-es években kezdődött, és a mai napig zajlik. Lauf Judit e munka egyik jelentős eredményéről számol be az ünnepi kötetben Mayer Gyulával közösen jegyzett cikkében. Lauf egy különleges forrástípus, egy úgynevezett írásmintalap magyarországi használatáról ad hírt, amelyet az emlék lejegyzője írásmesterségének reklámozására készíthetett. Lauf arra a következtetésre jut, hogy Kassa környékén magas fokú íráskultúra létezett, és a fragmentum a nagymértékű hazai könyvpusztulás újabb tanújaként értékelendő. Lauf ugyanakkor félreérthetően fogalmaz, amikor azt írja, hogy nemcsak Budán, hanem Magyarország más vidékein is magas színvonalon állhatott a könyvkultúra. A jelentős számú német ajkú lakossággal rendelkező Kassa e tekintetben kivételes helyszín volt, az ott regisztrált színvonalat túlzás lenne általánosítani. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy minél előbb szükség lenne a nagy volumenű kódextörödékek-kutatás összegző értékelésére, hiszen ez tud majd pontosabb képet adni arról, hogy milyen szinten állhatott a magyarországi írásbeliség a korszakban.

---

5 MEZEY LÁSZLÓ, „Fragmenta Codicum: Egy új forrásterület feltárása”, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 30, 1–2. sz. (1978): 65–90.

6 A pusztulási arányszám már tanulmányában is rosszul szerepelt, Mezey ugyanis rosszul adta össze az általa feltételezett adatokat: számítása 45 000 kézirat helyett valójában 55 000 kéziratot eredményez. Mezey tanulmánya után jelent meg a kérdés szempontjából jelentős *Bibliotheca Hungarica* című kiadvány, amely az 1526 előtti magyarországi kódexek és nyomtatott könyvek adatait gyűjtötte össze: ebben körülbelül 3000 könyvvel számolnak. A pusztulási arányszám eszerint 95% alatti lenne. Lásd: BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES, „A reformáció előtti magyar nyelvű szövegek használói: előtanulmány”, in *Folyamatosság és változás: Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, szerk. KARLINSZKY BALÁZS és VARGA TIBOR LÁSZLÓ, 255–268 (Veszprém: Veszprémi Főegyházmege, 2018).

A fenti áttekintés szűkre szabott szempontrendszere csak egy-két tanulmány részletesebb tárgyalását tette lehetővé, azonban nem tekinthetünk el attól, hogy – ha csak röviden is – de szót ejtsünk még néhány további, irodalomtörténeti szempontból jelentős dolgozatról. Első helyen kell említenem Tóth Péter tanulmányát, amely minden bizonnyal a kötet legjelentősebb munkája. Tóth a németújvári ferences könyvtár kézíratai között egy több mint hatszáz magyar szót, köztük jó pár teljes mondatot is megőrző új nyelvemlékre bukkant, amelynek a *Güssingi glosszák* nevet adta. A magyar glosszák lejegyzőjének nagyfokú nyelvi tudatosságáról tesz bizonyosságot a tradicionális latin rövidítésjelek korábban nem dokumentált gyakorisága a magyar szavak esetében, továbbá a ragokat, jeleket, képzőket jelölő csonka glosszák, illetve a magyar fordítást csupán számok formájában lejegyző kódolt glosszák. Ez utóbbi jelenség egy új emlékcsoport létrejöttére hívja fel a kutatók figyelmét. A dolgozat a nyelvtörténet számára is fontos adatokkal szolgál, a *Güssingi glosszák* ugyanis az *ö* és *ü* hangokat szokatlan módon két ponttal jelöli, még hozzá meglepő rendszerességgel, amely a német helyesírás hazai hatásának fontos és korai bizonyítékeként értékelendő.

Németh András az esztergomi káptalani iskola szöveggyűjteményét mutatta be a kötetben, amely véleménye szerint a latin nyelven folyó oktatás és az anyanyelv szoros kapcsolatát példázza. Korondi Ágnes alapos vizsgálat után megállapítja, hogy a *Festetics-kódex* Mária-zsolozsmája a korábbi véleménnyel ellentétben nem sorolható be minden kétséget kizáróan az esztergomi rítusba: ha forrása esztergomi rítusú volt is, annak olyan alcsoportjához tartozott, amely a kalocsa-zágrábi úzushoz állt közelebb. Varga Imre Kapisztrán az egyik legkorábbi magyar nyelvű szövegemléket, a *Gyulafehérvári sorokat* őrző *Gyulafehérvári kódex* keletkezését világította meg azáltal, hogy rendtörténeti kontextusba helyezte a benne olvasható formuláriumot. Ennek köszönhetően korrigálta az emlék korábban feltételezett keltezését: a kódex általa vizsgált része nem a Karácsonyi János által megállapított időben, 1295 táján, hanem 1300 és 1303 között keletkezhetett. Török József a pálos breviárium egyik himnuszában ismert rá egy magyar eredetű Ágoston-rendi szövegre, amely rendnek irodalmi tevékenységéről korábban egyetlen emlék sem tanúskodott. A Corvina könyvtár budai másolóiról korábban csak néhány homályos feltételezéssel találkozhattunk a szakirodalomban, Zsupán Edina dolgozatának köszönhetően már világosan rajzolódni ki előttünk e kódexcsoport körvonalai, és a további ilyen irányú kutatások fontossága. Kiss Farkas Gábor egy korábban ismeretlen, magyar nyelvű emlékről számol be: a legrégebbi ma ismert magyar nyelvű számsorra a chicagói Newberry Libraryben talált rá, amely – *Rotenburgi János nyelvmestere* és az úgynevezett *Müncheni emlék* mellett – azon nyelvemlékek sorát gazdagítja, melyeket nem magyar nyelvű lejegyző vetett papírra. Az emlék tehát csak távolról tartozik a magyar irodalomtörténet tárgykörébe. Ehhez hasonló Déri Balázs tanulmánya, amely amellet sorakoztat fel meggyőző érveket, hogy Szent Gellért irodalmi munkássága még annyira sem tekinthető irodalomtörténetünk részének, mint amennyire eddig gondoltuk. A *Deliberatió*ban használt gazdag forrásanyag alapján joggal valószínűsíthető, hogy lényegében már az előtt el kellett készülnie a műnek, mielőtt Gellért Magyarországra érkezett.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a középkori magyar írásbeliség kiterjedtsége körül kibontakozott vita, ha el nem dőlt is, jelen kötetben is számos eredményt hozott. A pazar kiállítás, alapos szerkesztői munkáról tanúskodó könyvben pedig fontos, új felfedezések olvashatók: méltó ajándék a jeles kutatóknak.